

SOCIAL HISTORY

Ігор Срібняк, д. і. н.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

**«SPLENDEURS ET MISÈRES...»* УКРАЇНСЬКОГО
ГЕНЕРАЛА (ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШАПОВАЛА
У ФРАНЦІЇ, 1925-1948 рр.)****

Ihor Sribniak, ScD in History

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

**«SPLENDEURS ET MISÈRES...» OF THE UKRAINIAN
GENERAL (MYKOŁA SHAPOVAL'S PUBLIC
AND POLITICAL ACTIVITY IN FRANCE, 1925-1948)**

The article reconstructs public and political activity of the retired Ukrainian general Mykola Shapoval in France (1925-1948). After he had moved to Paris, Shapoval edited newspaper «The Ukrainian Labourer», participated in activities of local branches of Ukrainian Socialist-Revolutionary Party and represented himself as a publicist and translator. Due to his irreconcilable opposition to the State Centre of Ukrainian National Republic (UNR) in exile, Mykola Shapoval's views and actions were influenced by the Bolshevik secret agencies in France, particularly Mykhaylo Volodin, whom he assisted in getting the confidential information about Symon Petlura. Shapoval continued his dissent against Ukrainian emigrants even after Petlura's assassination in 1926. It caused tension and overall negative attitude towards the general among Ukrainian emigrant cultural groups in Paris. Nonetheless, the announced boycott did not change Shapoval's mindset, which had been profoundly shaped by the Soviet ideology by the time.

Keywords: Mykola Shapoval, Ukrainian political emigration, community, Volodin, Schwarzbard, Symon Petlura's assassination, France.

Обставини життя та діяльності Миколи Юхимовича Шаповала в еміграції (і, зокрема, у Франції) до сьогодні практично не відомі широкому загалу – наразі інформація про нього обмежується кількома біографічними замітками та нарисами, які здебільшого переповідають вже відому інформацію¹. Видається цілком парадоксальним (але тільки на перший погляд), що коротка біографічна довідка про М.Шаповала міститься й в одному з російських електронних видань,

* Перші два слова з назви роману Оноре де Бальзака «Блиск і вбогість куртизанок» – *авт.*

** Дану статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціати́ви якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

¹ Шаповал, М. (1886-1948). (1949). *Україна, ч.1*, 46-47. *Енциклопедія Українознавства* (перевидання в Україні). (2000). *Т.10*, 3788-3789; Колянчук, О., Литвин, М., Науменко, К. (1995). *Генералітет українських визвольних змагань*. Львів, 264-266; Тинченко, Я. (2007). Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Київ, *кн.1*, 489-490; Kolańczuk, A. (2009). *Ukraińscy Generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny*. Przemysł, 230-232; Науменко, К. (2013). Шаповал Микола Юхимович *Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ, т.10 (Т-Я)*, 594.

розміщених на сайті Дому-музею М.Цветаєвої у Москві¹. Проте деякі його політичні кроки у Франції, спрямовані на послаблення української політичної еміграції в цій країні, достатньо чітко прояснюють приховану логіку цього факту.

Даною статтею автор продовжує серію своїх публікацій про М.Шаповала, діяльність якого у таборі полонених вояків царської армії Раштат (Німеччина) у 1915-1916, а також після його виходу з табору – була позначена відданим служінням українській національно-визвольній ідеї². Перебуваючи у таборах інтернованих Військ УНР в Польщі, М.Шаповал причинився до проведення розмаїтої благодійно-харитативної акції, завдяки чому значна кількість таборян отримувала матеріальну допомогу. Так само успішною була його діяльність на посаді начальника Спільної юнацької школи Армії УНР³.

Відтак видається цілком логічним проведення реконструкції громадсько-політичної діяльності М.Шаповала на завершальному етапі його життєвого шляху, як з огляду на майже повну відсутність будь якої інформації⁴, так і через те, що опинившись у Франції, відставний генерал фактично зрадив Україні, працюючи на роз'єднання української політичної еміграції, і до того ж – його в якості «корисного ідіота»⁵ – використали більшовицькі спецслужби.

Після річного перебування у Празі (серпень 1923 – вересень 1924 рр. М.Шаповал переїздить до Франції, де він відразу він відразу вступає до складу «Української громади» – організації українців-емігрантів есерівського політичного спрямування, опозиційно налаштованих до Державного Центру УНР в екзилі. Він докладає всіх зусиль аби посісти в ній помітне становище, для чого відставний генерал редагує газету «Український Робітник». Ця обставина сприяє зростанню його «популярності» серед частини українських емігрантів, які мали ліво-соціалістичні політичні погляди.

М.Шаповал широко контактує з представниками різних політичних угруповань у Парижі, заводячи «корисні» знайомства з російськими есерами та французькими соціалістами. Водночас він перебуває в жорсткій опозиції до голови Державного Центру УНР в екзилі, закидаючи С.Петлюрі «полонофільство» та «зраду національних інтересів» за підписання Варшавської угоди. М.Шаповал був достатньо добре обізнаний з життям уенерівського політичного табору. Очевидно, що його гостро негативна (якщо не сказати ворожа) налаштованість до С.Петлюри була добре відома в еміграційному середовищі, що було успішно використано більшовицькими спецслужбами, які, виконуючи завдання вищого кремлівського керівництва, розпочали підготовку до вбивства С.Петлюри.

Як це не парадоксально, але М.Шаповал, який брав діяльну участь у збройній боротьбі проти більшовизму і мав би розумітись на його дійсній суті, було, як вже зазначалось, використано як «корисного ідіота» аби зібрати дані про побут та звички Головного Отамана, а також для його ідентифікації в середовищі української еміграції. Зробити такий висновок дає ознайомлення з власноручною запискою М.Шаповала «До справи вбивства С.Петлюри»⁶, в якій він описав свої

¹ Российское зарубежье во Франции (1919-2000). Биографический словарь в 3-х т. под общ. ред. Л.Мнухина, М.Авриль, В.Лосской. (2008-2010). Москва: Дом-музей Марины Цветаевой, т.3 (С-Я). <<http://www.dommuseum.ru/old/?m=dist>>.

² Срібняк, І. (2018). Виборюючи українську національну ідею (організаційно-виховна діяльність Миколи Шаповала у середовищі полонених вояків-українців російської армії, 1916 – початок 1918 рр.). *Вісник Черкаського університету, серія: «Історичні науки», 1* (подано до друку).

³ Срібняк, І. (2018). На захисті інтересів вояцтва (військово-фахова та громадська діяльність Миколи Шаповала у таборах інтернованих Військ УНР у Польщі, 1921 – квітень 1923 рр.) *Od armii komputowej do narodowej V. Studia ofiarowane profesorowi Waldemarowi Rezmanowi w 70-tą rocznicę urodzin*. Toruń, t.V (подано до друку).

⁴ До приміру, в праці: Тинченко, Я. (2007). Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Київ, *кн.1*, 490 – нарис про М.Шаповала закінчується сакраментальною фразою: «У 1923 р. емігрував до Франції, де очолював місцеву українську громаду. Подальша доля невідома».

⁵ Термін означає людину, введену в оману терористичною державою або спецслужбою (в даному випадку – Об'єднаним державним політичним управлінням (ОДПУ) при Раді народних комісарів СРСР), здатну виконувати потрібну ОДПУ роботу, не усвідомлюючи її можливих наслідків.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Фонд 4007, опис 1, справа 1, аркуш 5-22 (оригінал, рукопис).

контакти з більшовицьким агентом Михайлом Володіним – за словами автора записки – «головним і фактичним організатором вбивства С.Петлюри» (підкреслено в тексті – *авт.*).

Останній нібито нелегально прибув 8 серпня 1925 р. до Парижу з Німеччини, і того ж дня – через російського лівого есера Олександра Шрейдера – познайомився з М.Шаповалом, який того дня брав участь у роботі конгресу Французької соціалістичної партії. Більше того – на прохання О.Шрейдера – М.Шаповал погодився прийняти М.Володіна на два-три дні до себе на помешкання. Побут останнього у М.Шаповала розтягнувся на 1,5 місяці, якого, слід розуміти, цілком влаштувала така тривала присутність абсолютно сторонньої та непевної особи¹.

Після виїзду з квартири М.Шаповала М.Володін декілька місяців був відсутній, на початку 1926 р. останній знову з'являється у Парижі та починає навідувати відставного генерала. Переїзд М.Шаповала до Латинського кварталу (15 лютого 1926 р.), де мешкав й С.Петлюра, призвів до того, що М.Володін почав бувати у нього кожного дня, а інколи й частіше. Залишається тільки дивуватись – що ж так близько єдало М.Шаповала та його візаві М.Володіна, який власне «про українство мав уявлення не як про нарід чи націю, а як про якусь секту, контрреволюційну партію».

Не насторожили М.Шаповала й окремі факти з його напевно що дійсної біографії – революційна терористична діяльність на Далекому Сході, нелегальний переїзд до Чехії в 1920 р., контакти з галицькими москвофілами під час його побуту в Галичині, де він провадив розвідчу діяльність в інтересах більшовиків; служба у складі більшовицької місії у Празі, що була пов'язана з таємними контактами з місцевими комуністами, передачі їм грошей для організації повстання в Кладно (ЧСР). За цю підривну діяльність був двічі депортований з Чехії, після чого переїхав до Німеччини, де продовжував виконувати таємні завдання тамтешніх резидентів більшовицьких спецслужб².

Здавалось би, що дізнавшись про ці «героїчні» вчинки М.Володіна М.Шаповал – як генерал Армії УНР та українець-самостійник – мав принаймні перестати з ним контактувати, але навпаки – останній робив йому різні особисті послуги (супроводжував у прогуляках Парижем, бо М.Володін абсолютно не знав французької та орієнтувався у столиці лише покладаючись на власну зорову пам'ять). Від М.Шаповала М.Володін майже завжди вирушав у напрямку цвинтаря Пер-Лашез, де нібито мешкали його знайомі (як з'ясувалось пізніше – у цьому районі проживав С.Шварцбард – вбивця С.Петлюри, який майже очевидно діяв за вказівками М.Володіна)³.

З моменту чергової появи М.Володіна в Парижі на початку 1926 р., останній все більше цікавився С.Петлюрою, він неодноразово просив М.Шаповала організувати зустріч з ним для якогось його знайомого, який нібито добре знав Головного Отамана ще з Києва. При цьому М.Володін не вважав доцільним звертатись до когось з найближчого оточення С.Петлюри, а волів, аби ці зустрічі відбувались без посередників. М.Шаповал, який належав до політичних опонентів С.Петлюри, і не мав жодних з ним контактів – не міг домовитись про таку зустріч, так само як і повідомити М.Володіну адресу проживання Головного Отамана⁴.

Зрештою, М.Володін дізнався про це з інших каналів, тим більше що він, як і Шаповал, широко контактував з представниками різних політичних течій в емігрантському середовищі. Зранку в день вбивства С.Петлюри М.Володін також з'явився у М.Шаповала спочатку о 10.00, і знову зустрівся з ним о 15.30, повідомивши при цьому, що на С.Петлюру було здійснено замах. Надзвичайна обізнаність М.Володіна з обставинами вбивства (він повідомив М.Шаповалу про напад С.Шварцбарда за годину потому), а також особисте його знайомство з вбивцею – змусили М.Шаповала замислитись про роль М.Володіна у цьому⁵.

Але замість того аби повідомити поліцію про свої підозри (М.Шаповал – на відміну від більшості українців Парижу – дуже добре знав французьку мову, і міг в деталях оповісти відомі йому деталі підготовки до вбивства С.Петлюри) – генерал вирішив погратись у розвідника з метою «ще більше зібрати доказів про його (М.Володіна – *авт.*) причасність до вбивства», а відтак продовжував своє з ним знайомство, погодився сфотографуватись з ним, друкував його статті в газеті «Український Робітник»⁶.

¹ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.6-7.

² ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.7-8.

³ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.8, 11.

⁴ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.9-10.

⁵ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.10-11.

⁶ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.12.

Висновку про можливу причетність М.Володіна до вбивства дійшли й дехто зі спільних його (і С.Шварцбарда) знайомих – Е.Добковський, Карбовський, Іван Стасів. Але під час першої своєї зустрічі зі слідчим суддею (кінець липня 1926 р.) М.Шаповал так не розповів про свої підозри щодо М.Володіна, бо певно продовжував збирати інформацію про нього, а крім того – побоювався просочення своїх свідчень у пресу аби «не насторожити Володіна і далі стежити за ним»¹.

І тільки 23 березня 1927 р. М.Шаповал вирішив «відкрити свої карти», крім усього іншого знаючи, що М.Володін напередодні вбивства обідав разом зі С.Шварцбардом в ресторані на Сен-Мішель, коли там була Ольга (дружина) і Леся (донька) Петлюри (свідчення Е.Добковського). До цього його напевно підштовхнуло усвідомлення – хоч і запізнене – своїх занадто близьких контактів з М.Володіним, що могло би витворити в українського громадянства переконання у тому, що і сам М.Шаповал є прихованим агентом Москви, який опосередковано виконував свою – лише йому відому функцію – у підготовці атентату на С.Петлюру.

Намагаючись запобігти витворенню такого негативного іміджу – М.Шаповал повідомляє слідчому про щоденні зустрічі М.Володіна та С.Шварцбарда перед вбивством, спроби М.Володіна розізнати у нього адресу С.Петлюри, оповіді М.Володіна про бажання одного з його знайомих зустрітися з Головним Отаманом без посередників, неймовірну обізнаність обставинами загибелі С.Петлюри (вже за годину після пострілів С.Шварцбарда) та ін.²

Пояснення М.Володіна на подану М.Шаповалом інформацію були плутані, суперечили вони й свідченням С.Шварцбарда, але зрештою, не були взяті до уваги ані слідчим суддею, ані судом присяжних. Навіть та обставина, що С.Шварцбард нібито власноруч відправив дружині пневматичну пошту (о 14.35) біля станції метро «Hôtel de Ville» – за 20 хвилин після вбивства С.Петлюри. Виглядало цілком неймовірним, що вбивця, який прекрасно орієнтувався в Латинському кварталі, раптом вирішив надсилати пошту з цієї віддаленої від вулиці Расін станції, хоча поруч були інші зручні для її відправлення поштової відділення з пневматичними скриньками.

Маючи завдання – вбити С.Петлюру – С.Шварцбард не міг так «ризикувати» та віддалятися на значну відстань від ресторації, в якій обідав Головний Отаман, не побоюючись з ним розминутись. Єдиним можливим поясненням цієї загадки є та, що саме М.Володін, отримавши з рук С.Шварцбарда лист, відправив його зі згаданої станції. На користь цього свідчило те, що – як вже зазначалося – М.Володін практично не орієнтувався в Парижі, але цю станцію знав добре³.

І нарешті ще одна обставина, яка мала би зацікавити слідство – знаходження під час обшуку речей С.Шварцбарда щойно видрукованої УПСР у Празі брошури «Варшавський договір Петлюри с поляками від 21 квітня 1920 р.», два примірники якої за днів десять до вбивства були передані М.Володіну М.Шаповалом. Її вбивці міг передати тільки М.Володін, бо ця брошура ще не розповсюджувалась в Парижі.

Але всі ці підозрілі обставини були підважені самим М.Шаповалом, який не зізнався спочатку в своїх тісних контактах з М.Володіним, а його пізніші звинувачення на адресу того вже не були серйозно сприйняті слідчим суддею саме через те, що генерал не подав їх в повному обсязі під час своїх перших свідчень⁴. Тому всі пізніші твердження М.Шаповала, що «Володін є головний і фактичний організатор убивства Петлюри й був активним співучасником Шварцбарда в цій акції»⁵, – вже не мали великого значення, а вся лінія поведінки генерала напередодні вбивства та після нього, можливо була зрежисована М.Володіним задовго до вбивства. Напевно що останній не сподівався таких висновків щодо себе, до яких прийшов М.Шаповал, але та обставина, що М.Володін не зник у перший же день вбивства, а з'являвся на виклики поліції та спростовував закиди з боку М.Шаповала, засвідчує наявність продуманої стратегії дій ОГПУ в майбутньому судовому процесі над С.Шварцбардом.

Для розуміння світогляду М.Шаповала та зайнятої ним позиції видається дуже важливим простежити зміни в його політичних поглядах, який з самого початку своєї громадсько-політичної

¹ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.12-15.

² ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.15-19.

³ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.19-20.

⁴ Яковлів, А. (1958). *Паризька трагедія 25. травня 1926 року (До процесу Шварцбарда)*. Париж: Видання Комітету оборони пам'яті С.Петлюри та Комітету будови УАПЦ храму св. Симона в Парижі, 14-15.

⁵ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1, арк.21-22. Аналогічна думка проводиться й авторами книги:

Дерябин, А., Дерябин, П. (2000). *Стражи Кремля. От «охранки» до 9-го управління КГБ*. Москва, 67.

діяльності в Росії належав до Української партії соціалістів-революціонерів. Перебування на службі в Армії УНР не давало йому можливості для відвертого висловлення своїх поглядів (з огляду на заборону будь-якої політичної діяльності у війську), але його «тиха лють» до деяких представників Генерального штабу Армії УНР, з плином часу трансформувалась у цілковите неприйняття ідеї унерівської державності, тим більше, що аналогічні погляди мав і його рідний брат – голова УГК Микита Шаповал.

Після свого виїзду до ЧСР, а потім до Франції М.Шаповал стає на шлях непримиренної боротьби з цією течією в українській політичній еміграції, причому не шкодує ані сил, ані коштів для її компрометації. Його дійсні погляди розкривають машинописи його двох статей, які призначались для розміщення на шпальтах журналу «Нова Україна»¹. В одній з них (недатованій, але не пізніше 1929 р. – *авт.*) під назвою «Західна Україна», йдеться про полонофільську та москвофільську орієнтації українських національних сил.

Абсолютно не орієнтуючись в історичному контексті, а крім того цілком не розуміючи логіки дій С.Петлюри (в часі укладання ним Варшавської угоди 1920 р.), М.Шаповал запозичує ідеологічні кліше у більшовиків, та заявляючи, що «по своїй суті і в своїх логічних консеквенціях петлюрівці стоять на позиції внутрішньої горожанської війни», і що «проти петлюрівців буде збройно виступати подавляюча більшість тих українців, що перейшли через польські табори».

Парадоксально – але факт: загибель С.Петлюри від рук більшовицького агента в Парижі у травні 1926 р., до чого М.Шаповал мав свій, хоч і опосередкований, стосунок; компрометація самого імені С.Петлюри шляхом звинувачень в антисемітизмі та виправдання вбивці – нічому не навчили відставного генерала. Об'єктивно граючи на руку Москви (а можливо й виконуючи її таємне завдання – *авт.*), М.Шаповал – «нічтоже сумняшеся» – заявляє у цьому своєму «писанні», що петлюрівщина є «незвичайно шкідливою», бо є таким «політичним ферментом, що увесь час стягає на себе всю невелику енергію боротьби, протесту, ненависти, суперечок, одхиляє увагу від реальної праці і спричиняє затемнення визвольної політичної свідомости: в політичній сліпоті люде кидаються в протилежний бік – до Москви»².

У цьому контексті видається зайвим говорити, що саме М.Шаповал невиліковно «страждав» на цей діагноз («політичну сліпоту»), одним з перших кинувшись в обійми більшовиків, наполягаючи при цьому, що «петлюрівщина з своїми планами не може бути реально (підкреслено в тексті – *авт.*) небезпечною для останнього бою за визволення, бо вона чисельно і морально незначна», і це у той час, коли унерівська течія в еміграції була найчисельнішою і найпотужнішою. У М.Шаповала вистачило нахабства й на оббріхування імен та діянь лідерів УНР і ЗУНР: «Через те імена і Петлюри, і Петрушевича, якими персоніфіковані обидві, зрадницькі (підкреслено в тексті – *авт.*) по суті орієнтації (полонофільська і москвофільська – *авт.*), стали одіозними і перейдуть в історію, очевидно, як спомин про найтяжчі часи руйни і зрадництва замість благословення потомків героям визвольної боротьби»³.

У ще одному своєму машинописі «Самостійність чи Соборність» (від 30 вересня 1927 р.) М.Шаповал знову не жаліє чорних фарб для критики полонофілів (петлюрівців) та москвофілів (галичан)⁴. Фактично єдиним сенсом його перебування у Франції стає затята ідеологічна боротьба зі згаданими політичними таборами, але у зв'язку з тим, що в Парижі перебували чільні діячі Державного Центру УНР в екзилі – М.Шаповал найпоследовніше виступав саме проти унерівської течії українського національно-визвольного руху.

Але М.Шаповал був би не самим собою, коли би обмежився тільки нападками на тільки ці два політичні табори – накопиченої в ньому отрути вистачило і на іншого його опонента українських есерів – ОУН. В своєму черговому пасквілі – не датованому машинописі «Фашистівські провокатори», він дає своє пояснення виразному посиленню її впливів: «наче на помах чарівної хустки повилазили різні стрільці-ловці легкого гроша, всі чорні духи заворушень і розкладу і заповнили фашистівські ряди: Організацію Українських Націоналістів». Безуспішно намагаючись

¹ Є досить показовим, що ці тексти – певно з огляду на їх цілковиту одіозність – не були прийняті до друку в «Новій Україні», хоча стаття під такою назвою й з'явилась на її шпальтах (див.: Шаповал, М. (1926). Західна Україна. *Нова Україна*, № 3/4, 1-21.

² ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.32.

³ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.32-33.

⁴ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.62-63.

підважити основні постулати її ідеології, М.Шаповал вдається до гострої полеміки з М.Сціборським¹.

Водночас – свій політичний табір Шаповал окреслював як «соборницький» (до цієї ж течії очевидно ж належала й очолювана ним Українська громада у Франції), а сам він був, очевидно, головним «соборником». Але М.Шаповал лише намагався сховати під красивою «обгорткою» «соборництва» радянофільську за своєю суттю політичну орієнтацію, додатково ускладнюючи координацію дій між різними таборами української еміграції – як того й хотіла більшовицька Москва.

На лютий 1929 р. припадає найвищий злет М.Шаповала в його кар'єрі громадського діяча – 9 лютого ц.р. його було обрано головою Української громади у Франції, яка на той час (за неперевіреними даними) мала 20 філій і нараховувала близько 500 членів, здебільшого – робітників. Його ім'я відоме широкому загалу в Європі та Америці, М.Шаповал все ще користувався довірою багатьох емігрантів-українців, які у своїй переважній більшості нічого не знали про його дійсні політичні погляди.

Посівши жадану посаду голови Української громади у Франції, М.Шаповал вже не вважав за потрібне «грати за правилами», та розпочав безкомпромісну боротьбу зі своїми політичними опонентами з уенерівського табору. Розмах та запеклість її була такою, що вже за 7 місяців М.Шаповал зумів налаштувати проти себе майже всі українські емігрантські організації Парижу, які скликали 15 вересня 1929 р. загальні збори своїх представників, що були покликані створити комісію «для зібрання матеріалів про негідну діяльність ген[ерала] Миколи Шаповала». До її складу увійшли Ф.Жеребко від «Української громади у Франції» (голова), М.Ковальський від Об'єднаної громади у Франції (секретар) і Т.Якимчук від Літературно-мистецького гуртка «Думка» (член)².

Наслідком її роботи стала ухвалена на наступних загальних зборах «Постанова», в якій констатовалось, що М.Шаповал, «узурпувавши назву Української Громади у Франції, переводив і переводить шкідливу для української еміграції діяльність, вносячи в її життя розбрат і незгоду»; що він «прикриваючись високими і дорогими лозунгами Незалежності Держави Української та Соборности земель її, переслідував і переслідує свої партійні й особисті цілі», що він не зупинявся ані перед чим, вдаючись «до брехні, наклепів, інтриг, провокацій[...] обвинувачуючи укр[аїнських] громадян у большевизмі, у кримінальних вчинках, намагався дискредитувати честь і гідність української еміграції». У «Постанові» також згадувався факт зловживань М.Шаповала з громадськими грошима та його небажання залагоджувати конфлікти шляхом їх розгляду громадським судом³.

З огляду на доведену негідну поведінку М.Шаповала загальні збори постановили оголосили його «під громадським бойкотом і запросили до виконання цього бойкоту все українське громадянство». Українські ветеранські організації були поінформовані про те, що «такі особи як Микола Шаповал безчестять рангу генерала тої армії, яка героїчно билася протягом багатьох років за волю батьківщини»⁴. У відповідь на цю постанову М.Шаповал заявив, що він не вважає це дієвим заходом проти нього. І дійсно – йому на допомогу прийшли керівні структури УПСР за кордоном, які до 1935 р. не мали жодних сумнівів у його партійній відданості, аж доки 9 січня ц.р. Головний комітет закордонної організації УПСР не відкликав у М.Шаповала уповноваження представляти УПСР у цій країні⁵. У лютому того ж року – після довгих зволікань Український громадський видавничий фонд зважився притягнути М.Шаповала до товариського суду за тривалу несплату його боргів перед УГВФ⁶.

Але все ці заходи морального впливу ніяк не зачіпали сумління М.Шаповала, бо можна припустити, що він перестав бути українцем, хоча й надалі залишався головою Української громади у Франції, та редактором її періодичного видання «Вісник». За деякими даними – під час Другої світової війни М.Шаповал двічі арештовувався німецькою окупаційною владою, після чого був змушений виїхати з Парижу та мешкати в провінції. У 1945 р. він відійшов від політичної діяльності

¹ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.1, арк.87.

² ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.8, арк.1.

³ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.8, арк.1.

⁴ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.8, арк.1.

⁵ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.9, арк.90.

⁶ ЦДАВО України. Ф.4007, оп.1, спр.9, арк.91.

у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, закінчивши свій земний шлях 25 червня 1948 р. у м. Селонкур (Seloncourt)¹.

Однозначно оцінити життя і діяльність Миколи Шаповала дуже складно, бо у ньому поєдналися всі «блиски» і «темряви» української політичної еміграції, що весь час свого існування була політично та світоглядно роз'єднана, і великою мірою – стараннями більшовицьких спецслужб. І М.Шаповал став одним з «облич» тієї її частини, яка свідомо або несвідомо піддавалась цим впливам, але в обох випадках їх свідомість назавжди залишалась отруєною радянською ідеологією.

Після звільнення зі служби в Армії УНР та залишення Калішського табору перед Миколою Шаповалом не стояла проблема вибору подальшої життєвої траєкторії – маючи постійну моральну та матеріальну підтримку з боку свого брата Микити та очолюваного ним Українського Громадського Комітету в Празі – він переїхав до Праги, опинившись в самому епіцентрі громадсько-політичного життя. Але вже досить скоро його нездатність знайти спільну мову із земляками-емігрантами спонукала М.Шаповала до переїзду до Франції, де він сподівався знайти більші можливості для власної самореалізації.

На новому місці М.Шаповал увійшов до складу однієї з українських громад у Франції (ліво-соціалістичного спрямування), на кошти УПСР видавав українську газету, покликану задовольняти інформаційні потреби робітників-українців. При цьому М.Шаповал був дуже «не розбірливий» у своїх знайомствах з представниками різних емігрантських кіл у Парижі, відтак не є дивним, що він опинився в полі зору більшовицьких спецслужб, опосередковано допомігши одному з її агентів у зборі інформації про С.Петлюру.

Загибель останнього від рук більшовицького агента нічому не навчила М.Шаповала, він і надалі провадив за своєю суттю розкольницьку діяльність у середовищі української еміграції – настільки всеосяжною була його ненависть до Голови Директорії та Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри. І хоча інформація про нього й присутня в «Енциклопедії Українознавства», ця обставина жодним чином не свідчить про його заслуги перед українством, бо вся віддана служінню Україні перша частина життя М.Шаповала була перекреслена розкольницькою і навіть підірвною його діяльністю проти неї у другій половині 1920-х – 1930-х рр.

References:

1. Deryabin, A., Deryabin, P. (2000). *Strazhy Kremlya. Ot «okhranky» do 9-ho upravlenyya KHB* [Guardians of the Kremlin. From the «secret police» to the 9th KGB Department]. Moscow, 67. [in Russian].
2. Entsyklopediya Ukrayinoznavstva (perevydannya v Ukrayini) (2000). [Encyclopedia of Ukrainian Studies (reprint in Ukraine)]. *T.10*, 3788-3789. [in Ukrainian].
3. Kolyanchuk, O., Lytvyn, M., Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrayinskykh vyzvolnykh zmahan* [The generals of the Ukrainian liberation contests]. Lviv, 264-266. [in Ukrainian].
4. Kolańczuk, A. (2009). *Ukraińscy Generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny* [Ukrainian Generals in Poland. Political emigrants in the years 1920-1939. Biographical dictionary]. *Przemyśl*, 230-232. [in Polish].
5. Mykola Shapoval (1886-1948) (1949). [Mykola Shapoval (1886-1948)]. *Ukraina* [Ukraine], *ch.1*, 46-47. [in Ukrainian].
6. Naumenko, K. (2013). Shapoval Mykola Yukhymovych [Shapoval Mykola Yekhmovich]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of History of Ukraine]: in 10 v. Kyiv, v.10 (*T-Ya*), 594. [in Ukrainian].
7. Tynchenko, Ya. (2007). *Ofiterskyi korpus Armiyi Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki (1917-1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917-1921)]. Kyiv, book.1, 489-490. [in Ukrainian].
8. Rossiyskoye zarubezh'ye vo Frantsii (1919-2000). *Biograficheskiy slovar' v 3-kh t.* [Russian overseas in France (1919-2000). Biographical dictionary in 3 t.]. Moscow: Dom-muzey Mariny Tsvetayevoy, v.3 (*S-Ya*). [in Russian].
9. Sribnyak, I. (2018). *Vyboryuyuchy ukrayinsku natsionalnu ideyu (orhanizatsiyno-vykhovna diyalnist Mykoly Shapovala u seredovyschi polonenykh voyakiv-ukrayintsiv rosiyskoyi armiyi, 1916 – pochatok 1918)* [Winning the Ukrainian national idea (organizational and educational activities of Mykola Shapoval among the captives of Ukrainian soldiers of the Russian Army, 1916 – early 1918)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu, seriya: «Istorychni nauky»* [Herald of Cherkasy University, series «Historical Sciences»], *no. 1* (submitted to the press). [in Ukrainian].
10. Sribnyak, I. (2018). *Na zakhysti interesiv voyatstva (viyskovo-fakhova ta hromadska diyalnist Mykoly Shapovala u taborakh internovanykh Viysk UNR u Polshchi, 1921 – kviten 1923)* [In defense of the interests of the military

¹ Kolańczuk, A. (2009). *Ukraińscy Generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny. Przemyśl*, 232.

- (military-professional and public activities of Mykola Shapoval in the camps of interned UPR troops in Poland, 1921 – April 1923) *Od armii komputowej do narodowej V. Studia ofiarowane profesorowi Waldemarowi Rezmerowi w 70-tą rocznicę urodzin*. Toruń, t.V (submitted to the press). [in Ukrainian].
11. Shapoval, M. (1926). Zakhidnya Ukrayina [The Western Ukraine]. *Nova Ukrayina* [New Ukraine], no. 3/4, 1-21. [in Ukrainian].
 12. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 5-22* (oryhinal, rukopys) [in Ukrainian].
 13. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 6-7*. [in Ukrainian].
 14. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 7-8*. [in Ukrainian].
 15. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 8, 11*. [in Ukrainian].
 16. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 9-10*. [in Ukrainian].
 17. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 10-11*. [in Ukrainian].
 18. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 12*. [in Ukrainian].
 19. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 12-15*.
 20. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 15-19*.
 21. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 19-20*.
 22. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 21-22*.
 23. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 32*.
 24. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 4007, inventory 1, storage unit 1, folio 32-33*.
 25. Yakovliv, A. (1958). *Paryzka trahediya 25. travnya 1926 roku (Do protsesu Shvartsbarda)*. [Parisian Tragedy, May 25, 1926 (To the Schwartzbard Process)]. Paris: Vydannya Komitetu oborony pam'yaty S.Petlyury ta Komitetu budovy UAPTS khramu sv. Symona v Paryzhi, 14-15.